

УДК: 811.11.112 (575.2) (04)

ЛИНГВОМАДАНИЙ КОД: ИЗИЛДӨӨДӨГҮ КЛАССИФИКАЦИЯ

Исраилова Динара Аскаралиевна
ф.и.к.,

ЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ КОД: КЛАССИФИКАЦИЯ В ИССЛЕДОВАНИЯХ

Исраилова Динара Аскаралиевна,
к.ф.н.,

LINGUISTIC CODE: CLASSIFICATION IN RESEARCH

Israilova Dinara Askaraliyeva
candidate of philosophical sciences

*КР УИАнын Ч.Айтматов атындагы Тил жана адабият институту
Institute of Language and Literature named after Chyngyz Aitmatov of the NAS KR
Институт языка и литературы имени Ч. Айтматова НАН КР*

Аннотация. Бул макалада тилдик код жөнүндө түшүнүк берилет. Тилдик коддун маданият аралык байланыштагы ролу жөнүндө сөз болот. Код маселесинин классификациясы берилет. Экинчи даражадагы белгилердин тилдик мүнөзү, алардын системалуулугу, шарттуулугу белгиленет

Негизги сөздөр: тил, улут, маданият, код, белги, текст, форма, коммуникация, реалдуулук, лингвистика.

Аннотация. В этой статье представлен обзор языкового кода. Обсуждается роль языкового кода в межкультурной коммуникации. Дана классификация проблемы кода. Отмечается языковая природа знаков второго уровня, их систематичность и обусловленность.

Ключевые слова: язык, нация, культура, код, знак, текст, форма, коммуникация, реальность, лингвистика.

Abstract. This article provides an overview of the language code. The role of the language code in intercultural communication is discussed. A classification of the code problem is given. The linguistic nature of second-level signs, their systematicity and conditionality are noted.

Key words: language, nation, culture, code, sign, text, form, communication, reality, linguistics.

Маданий коддорду изилдөө тил илиминде салыштырмалуу жаңы жана келечеги кең багыт болуп саналат. Бир караганда, код термини так илимдерде гана колдонула тургандай сезилиши мүмкүн. Бирок бүгүнкү күндө лексемалык код гуманитардык илимдер тармагында

колдонулган терминология системасынын элементи болуп калды. Тил илиминде биринчилерден болуп окумуштуу Р.О. Якобсон поэтикалык тексттерди талдоо үчүн киргизген. Бул терминдин кийинки спецификациясы “маданий код” деген аталыштагы терминдин пайда болушуна

алып келди. Алардын маданияттар аралык байланыш үчүн мааниси ачык, жана изилдөө компетенциясы бар болгону менен атайын бирдиктүү концепциясы жана классификациясы дагы деле иштелип чыга элек.

Лексемалык код маданий коддон тышкары тил коду, маданий-лингвистикалык код, лингвомаданий код сыяктуу аталыштардын курамында колдонулуп келет. Бирок көптөгөн изилдөөчүлөр код термининин аныктамасы, ошондой эле бул лексеманы камтыган аталыштар түшүнүксүз бойдон калганын, дагы деле так аныктама жок экендигин белгилешет. Ошондуктан тил илими боюнча илимий эмгектерде бул терминдин ар кандай чечмелөөлөрүн кездештирүүгө болот.

Лингвомаданий код темасы маданий лингвистикада жана этнолингвистикада активдүү өнүгүп жатат. Көптөгөн окумуштуулар белгилеп кеткендей (М.Л. Ковшова, В.А. Маслова, В.Н. Телия, С.М. Толстая ж.б.) улуттук тилде камтылган улуттук маданий маалымат сөздүн семантикалык түзүлүшүндө, ички формасында коddолот, демек, вербалдашкан маданий феномен болуп саналат. “Лингвистикалык компетенттүүлүктүн маданий компетенттүүлүккө айланышы маданий код категорияларындагы тилдик белгилерди чечмелөөгө негизделет” [Телия, 1996, 277].

Е.В.Королёванын көз карашы боюнча “лингвомаданий код термини маданий жана тилдик кубулуштарды изилдөөнүн бирдейлигине басым жасагандыктан тил илиминде маданий код жана тилдик код терминдерине салыштырмалуу кенен түшүнүктү берет” [6, 2015, б. 338]. Окумуштуу В.Н.Телия маданий коду “тексттердин таксономиялык субстраты” деп атайт. Бул субстрат белгилүү бир коомдун дүйнөсүнүн картинасы, ага кирген жаратылыш объекттери, ал аркылуу пайда болгон артефакттар, кубулуштар, ментофакттар” [8, 1999, 20-21]. Анын ою

боюнча маданий коddор, эреже катары тексттерде, макал-лакаптарда, метафораларда, фразеологиялык бирдиктерде ишке ашат, анткени аларда символизм жогорку деңгээлде болот.

Код маданияттын түзүүчү бирдиги болуп саналат. Окумуштуулар Н.И.Толстой жана С.М. Толстая: “маданият – бул ар кандай коddордун иерархиялык уюшулган системасы, башкача айтканда, бир эле мазмунду коddоо үчүн ар кандай формаларды жана материалдык каражаттарды колдонгон, “дүйнөнүн сүрөтүнө”, белгилүү бир коомдун дүйнө таанымына келген экинчи даражадагы белги системалары” деп белгилешет [9, 1995, 7]. Экинчи даражадагы белгилер тилдик мүнөзгө гана ээ болбостон, тилден тышкаркы да мүнөзгө ээ: булар адам баласы жараткан нерселер (предметтик код), ар кандай жаратылыш объекттери (астралдык, жаныбар, өсүмдүк коddору) ж.б. болушу мүмкүн.

Д.Б.Гудков семиотикалык системалардын коddорун (соматикалык, зооморфтук, табигый ландшафттык) атайт. “Бизди курчап турган дүйнөнүн айрым объектилери (табигый жана экспонаттар) өздөрүнүн түздөн-түз милдеттерин аткаруудан тышкары белги функциясына да ээ болушат жана белгилүү бир кошумча маанилерди алып жүрүүгө жөндөмдүү” [4,2004, 39].

В.В.Красных, “маданият коду - бул «маданият курчап турган дүйнөгө «ыргытып», аны бөлүүчү, категорияларга бөлгөн, түзүүчү жана баалаган» «тор» катары сыпаттайт [5, 2002, 232]. В.В. Красных негизги алты коду аныктайт: соматикалык, мейкиндик, убакыттык, объективдүү, биоморфтук, рухий. Маданият коddору феномен катары универсалдуу мүнөзгө ээ. Бирок алардын көрүнүштөрү, алардын ар биринин белгилүү бир маданияттагы өзгөчө салмагы, ошондой эле ишке ашырылган метафоралары ар дайым улуттук деңгээлде аныкталат жана белгилүү бир маданият

менен байланыштуу болот. Э.Л. Березович маданий кодду «белгилүү лексикалык топтор менен гана эмес, ошондой эле алар менен байланышкан фольклордук тексттерге, ишенимдерге ж.б. байланыштуу» деп изилдейт [2, 2007, 15]. Коддор субстанциялык жана концептуалдык болуп экиге бөлүнөт. Субстанциялык «сөз айкашынын планынын жалпылыгынын негизинде аныкталат – кодду түзгөн белгилердин материалдык, олуттуу мүнөзү; концептуалдык маанинин ар кандай материалдык ишке ашырылышы (өсүмдүк коду, зоологиялык, кулинардык ж.б.) менен байланыша ала турган элементтердин семантикалык жалпылыгынын негизинде ажыратылат» [2, 2007, 17].

В.А. Маслова жана М.В. Пименова маданий кодду «табигый жана техногендик объекттерди (биофакттар жана артефакттар), ички жана тышкы дүйнөнүн объектилерин (физикалык жана психикалык) кубулуштарды бириктирген дүйнөнүн сүрөтүнүн элементтеринин» таксономиясы катары чечмелейт [6, 2016, 16], «социалдык эс тутумдун ыкмаларынын жыйындысы, топтолгон баалуулуктар жана жамааттык жанаша жашоо оюнунун эрежелери, адамдар тарабынан иштелип чыккан ченемдик-баалоо критерийлеринин системасы» [6, 2016, 3].

Г.А. Аванесова жана И. Купцова маданий коддордун маңызын жана алардын маданий практикадагы функционалдык ролун изилдеп, маданияттагы коддор «иш-аракеттин ар кандай түрлөрүнө (коммуникациялык, трансформациялык-технологиялык, семантикалык) карата өз ара байланышкан көрсөтмөлөрдүн, стандарттардын, чектөөлөрдүн жана көрсөтмөлөрдүн иреттелген жыйындысын түзөрүн белгилейт [1, 2015, 35].

Г.В. Зубко кодду «өзөк», «баштапкы белги түзүмү, көрүнбөгөн формада элдин маданий парадигмасынын бардык компоненттерин жана анын жүрүм-турумун камтыган матрицанын бир түрү» деп аныктайт [4, 2004, 10].

Авторлордун айтымында, маданий код универсалдуу, ал бардык тарыхый доорлордо иштейт. Ал өзгөрүүгө жана жаңы экинчи маданий коддордун пайда болушуна таасир бере алат. Маданий коддорду түзүү көп убакытты талап кылат: «Рационалдуу мааниге ээ коддорду (социалдык коммуникациялар, саясий турмуштун символдору) калыптандыруу жана жаңылоо үчүн жок дегенде 2-3 муундун активдүү жашоосунун мезгили талап кылынат (70 жылдан 100 жылга чейин). Көбүнчө аныктоо жана чагылдыруу кыйын болгон негизги маданий коддор, көп убакытты талап кылат; алар өтө жай темп менен өзгөрөт» [5, 2002, 232].

Маданий коддор эң байыркы архетиптик идеялар менен байланышат. Алар универсалдуу мүнөзгө ээ, бирок субъективдүү (салттуу этникалык) фактор менен аныкталат, ошондуктан маданий мейкиндиктин коддолушу ар дайым улуттук мүнөзгө ээ жана ар бир этностук топко мүнөздүү.

В.М. Савицкий коммуникация процессинде маданий коддордун маңызын, курамын жана иштешин карап, бул кубулуштун ар тараптуулугун, регулятивдик эмес, семиотикалык, маданий-когнитивдик аспектилеринин болушун туура көрсөтөт. Окумуштуу «образдуу код» түшүнүгүн мүнөздөп, аны этномаданияттын бир бөлүгү болуп саналган жана реалдуулуктун фрагменттеринин белгилери катары кызмат кылган коммуникация практикасында белгиленген ченемдик образдардын системасы катары чечмелейт. В.М. Савицкий айткандай, сезим аркылуу кабыл алынган реалдуулуктун ар кандай чөйрөсү маданий коддун функциясын аткара алат. «Руханий жашоо чөйрөсүндө маданий код сезимдер аркылуу кабыл алынган реалдуулуктун ар кандай чөйрөсү аркылуу туюнтулушу мүмкүн, анда материалдык объектилер образдуу мүнөзгө ээ болот» [7, 2019, 72]. Маданий коддун онтологиялык статусун жана иштешин чечмелөөгө

болгон ар кандай мамилеге карабастан, окумуштуулар маданий код маданий кубулуштарды гана сүрөттөбөстөн, маданий процесстин бир бөлүгү, анын семантикалык өзөгү болуп саналат деген-

ге макул. В.М. Савицкий маданий код көп кырдуу кубулуш экендигин, анын философиялык, маданий жана лингвистикалык эмгектерде кездешүүчү чечмелөөлөрү анын ар түрдүү аспектилерин чагылдырат деп баса белгилеген.

Адабияттар:

1. Аванесова Г.А., Купцова И.А. Коды культуры: понимание сущности, функциональная роль в культурной практике // Сборник статей по материалам XLVII Международной научно-практической конференции «В мире науки и искусства: вопросы филологии, искусствоведения и культурологии». – Новосибирск, 2015. С. 28-37.
2. Березович Е.Л. Язык и традиционная культура: этнолингвистические исследования. – М.: Индрик, 2007. – 600 с.
3. Гудков Д.Б. Единицы кодов культуры: проблемы семантики // Язык, сознание, коммуникация. 2004. № 26. С. 39-50.
4. Зубко Г.В. Проблемы реконструкции культурного кода фульбе: Западная Африка: автореф. дис. ... д-ра культурологии. – М., 2004. 54 с.с.
5. Красных В.В. Коды и эталоны культуры (приглашение к разговору) // Язык, сознание, коммуникация. 2001. № 19. С. 5-21.
6. Маслова В.А., Пименова М.В. Коды лингвокультуры. – М.: Флинта, 2016. 180 с.
7. Савицкий В.М. Культурные коды: сущность, состав и функционирование в процессе общения // Дискурс профессиональной коммуникации. 2019. № 1-4. С. 68-77.
8. Телия В.Н. Русская фразеология: семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – М.:Наука, 1996. 288 с.
9. Толстой Н.И., Толстая С.М. О словаре «Славянские древности» // Славянские древности: в 5 т. М.: